
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου και Ελένη Καλλιμοπούλου (εισαγωγή και επιμέλεια) (2020). *Μουσικές κοινότητες στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Εθνογραφικές ματιές και ακροάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, 528 σελ.

Όταν πρωτοδιάβασα τον τίτλο και το περιεχόμενο του βιβλίου δεν μπορούσα παρά να μην συγκινηθώ. Το βιβλίο καθρεφτίζει την πορεία της (εθνο)μουσικολογίας της Ελλάδας, και ιδιαίτερα την πορεία του κλάδου την τελευταία δεκαετία. Αναδεικνύει τον διάλογο ανάμεσα στην αγγλόφωνη και ελληνόφωνη βιβλιογραφία, και τον διάλογο ανάμεσα στις επιστήμες που μελετούν την μουσική ως πολιτισμικό φαινόμενο, την ανθρωπολογία, την ιστορία, την κοινωνιολογία, την εθνομουσικοθεραπεία, την μουσικολογία.

Φέρνει στην επιφάνεια το έργο νέων ερευνητών και ερευνητριών, οι περισσότεροι/-ες εκ των οποίων βρίσκονται στην αρχή μιας υποσχόμενης ακαδημαϊκής καριέρας, με σπουδές στην μουσικολογία, εθνομουσικολογία, ανθρωπολογία, ιστορία, μουσικοθεραπεία, ψυχολογία, φιλοσοφία, και οικονομικές επιστήμες, τόσο σε τμήματα στην Ελλάδα, όσο και του εξωτερικού. Οι επιμελήτριες του τόμου γράφουν ότι ο τόμος οργανώθηκε στη βάση μιας «επαγωγικής, “από τα κάτω” λογικής, με γνώμονα την εγκαθίδρυση ενός χώρου ανοιχτότητας και συμπερίληψης και με στόχο την συνομιλία... σε επιστημονικό και μεθοδολογικό επίπεδο» (σελ. 14).

Ο τόμος αποτελείται από την εισαγωγή των επιμελητριών και 15 άρθρα, τα οποία όλα βασίζονται σε έρευνα πεδίου, εκ των οποίων ορισμένα είναι περισσότερο βιωματικά και πιο κοντά στην εθνογραφία που ακολουθούμε στην εθνομουσικολογία και ανθρωπολογία ενώ άλλα λιγότερο.

Η εισαγωγή παρέχει μια πλούσια ανάλυση της έννοιας της κοινότητας και παρουσιάζει τη συζήτηση που αναπτύχθηκε γύρω από τον όρο στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες. Οι επιμελήτριες έχουν δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στην

επισκόπηση των κριτικών που ασκήθηκαν στην έννοια της κοινότητας ιδίως από τη δεκαετία του 1990 και μετά, υπογραμμίζοντας, παράλληλα, και τις κοινωνικές, οικονομικές και γεωπολιτικές αλλαγές του δυτικού κόσμου, οι οποίες έχουν συμβάλει στην εργαλειοποίηση της έννοιας από την κεντρική εξουσία. Το κείμενό τους, διανοητικά πυκνό, αναδεικνύει όλη την θεωρητική συζήτηση γύρω από τον όρο στην (εθνο)μουσικολογία, την προγραμματική χρήση και εξιδανίκευση της έννοιας της κοινότητας, τις συνδηλώσεις του όρου (τόπος, ομάδα, ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων), την κοινότητα την εποχή του διαδικτύου και του hashtag ακτιβισμού, την εργαλειοποίησή και τη χρήση του ως αναλυτικού εργαλείου, τη συναισθηματική του δύναμη και δυναμική, τις διαδικασίες συγκρότησης κοινοτήτων. Όσον αφορά την χρήση του όρου, οι επιμελήτριες κάνουν μια σύντομη αναφορά για την στροφή των μελετητών στη μελέτη του μουσικού υποκειμένου, και για τη θέση που καταλαμβάνει ο όρος στην κοινοτική και δημοφιλή μουσική. Σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρούν μια γενικότερη απροθυμία διερεύνησης της έννοιας της κοινότητας, αναφέροντας, όμως, και τους (εθνο)μουσικολόγους που έχουν χρησιμοποιήσει την έννοια αυτή στη μελέτη και παρουσίαση μουσικών συλλογικοτήτων. Έπειτα, μεταφέρουν στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό το σημαντικό κείμενο της Shelemay (2011) «Μουσικές κοινότητες: προς μια επανεξέταση του συλλογικού στη μουσική», η οποία τονίζει τον ρόλο της μουσικής στη διαμόρφωση μουσικών κοινοτήτων, την ανάγκη για την μελέτη της κοινότητας να θεμελιώνεται εθνογραφικά, καθώς το ίδιο το πεδίο θα αναδείξει την πολυπλοκότητα, την ρευστότητα του όρου και τη μελέτη των μουσικών κοινοτήτων για τη διερεύνηση άλλων διαδικασιών και φαινομένων όπως η αναγκαστική μετανάστευση και η διασπορά. Αναλύουν, επίσης, διεξοδικά το τριμερές σχήμα της Shelemay που περιλαμβάνει τρεις μορφές διαδικασιών, τις οποίες η συγγραφέας συσχετίζει με αντίστοιχους τύπους κοινότητας (κοινότητες καταγωγής, κοινότητες διαφωνίας, και κοινότητες συγγένειας).

Η εισαγωγή των επιμελητριών, που ολοκληρωμένα παρουσιάζει την αναλυτική αξία του όρου, κατά την γνώμη μου θα γινόταν πιο κατανοητή και ελκυστική για το φοιτητικό κοινό εάν συνοδευόταν από μερικά παραδείγματα εθνογραφικών ερευνών που να πλαισιώνουν την θεωρητική συζήτηση. Έπειτα, αν και οι επιμελήτριες αναφέρονται σε πρόσφατες μελέτες πάνω στην κοινοτική μουσική και τις δικτυακές μουσικές κοινότητες, ελλείπει η συζήτηση του αντίκτυπου του άρθρου της Shelemay στην (εθνο)μουσικολογική έρευνα της τελευταίας δεκαετίας.

Όλα τα άρθρα του τόμου δείχνουν το ευρύ επιστημονικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον της νέας γενιάς των ερευνητών. Στα επιστημονικά ενδιαφέροντα συγκαταλέγονται κυρίως τα αστικά μουσικά ιδιώματα (αν και υπάρχουν άρθρα για μη αστικές μουσικές πρακτικές), οι πολιτιστικοί, καλλιτεχνικοί και εκπαιδευτικοί μουσικοί φορείς και θεσμοί, οι επαγγελματίες και ερασιτέχνες μουσικοί, οι ακροατές και οι φαν, τα δημιουργικά υποκείμενα, οι επιτελέσεις του φύλου, οι μουσικοχορευτικές σκηνές, η έκφραση της μουσικής και της δημιουργίας μέσα από τα κοινωνικά μέσα, όπως και οι πολλαπλές μουσικές κοινότητες είτε θρησκευτικές, πνευματικές, έντεχνες ή λαϊκές (popular), εντόπιες ή ξενόφερτες, που ενσωματώθηκαν και αφομοιώθηκαν από την ελληνική σκηνή.

Τα κείμενα είναι κατανεμημένα σε πέντε ενότητες. Η πρώτη ενότητα ξεκινάει με κείμενα των Νίκο Πουλάκη και Γιώργο Μανουσέλη, καθώς και της Ασπασίας Θεοδοσίου και της Ελένης Καλλιμοπούλου, που συζητούν τις μουσικές πρακτικές στο πλαίσιο πολιτιστικών και εκπαιδευτικών θεσμών. Συνεχίζει με το κείμενο της Ναταλίας Κουτσούγερα, το οποίο μας μεταφέρει στο πεδίο της θεσμοποιημένης λαϊκής νυχτερινής διασκέδασης της δεκαετίας του 2000, και τελειώνει με αυτό της Βαυλική Συρακούλη που επικεντρώνεται στον θεσμό του Φεστιβάλ στην πόλη της Ξάνθης. Η δεύτερη ενότητα, στην οποία συμμετέχουν οι Ιωάννης Τσέκουρας, ο Νίκος Μιχαηλίδης και η Ευανθία Πατσιαούρα, χρησιμοποιεί την έννοια της κοινότητας ως αναλυτικού εργαλείου και συζητά τις υλικές, κοινωνικές και συμβολικές διαστάσεις της σχέσης μεταξύ κοινότητας και τόπου. Η τρίτη ενότητα, στην οποία συμμετέχουν οι Άννα Παπαέτη, η Μίτση Ακογιούνογλου και ο Daniel Koglin πραγματεύεται τις συγκινησιακές διαχειρίσεις μέσω της μουσικής στα πλαίσια των κέντρων κράτησης κατά τη δικτατορία, στα πλαίσια του χιώτικου μοιρολογιού και στα πλαίσια των διαδικτυακών ψαλτικών κοινοτήτων. Η επόμενη ενότητα κεφαλαίων στην οποία συμμετέχουν οι Γιάννης Κολοβός, η Γεωργία Βάββα και ο Λεάνδρος Κυριακόπουλος συζητά τις σύγχρονες επαγγελματικές και εναλλακτικές μουσικές σκηνές της πανκ, της τζαζ και της ηλεκτρονικής χορευτικής μουσικής, στα συγκείμενα της οικονομικής κρίσης, στα πλαίσια της δημιουργικής έκφρασης και πειραματισμού, όπως και στα πλαίσια ενός low-budget κοσμοπολιτισμού (Βάββα, σελ. 405). Και η τελευταία ενότητα, που αποτελείται από τα άρθρα της Αγγελικής Κουφού και του Πέτρου Πετρίδη, διαλέγεται με τις παγκοσμιοποιημένες μουσικές ροές και καταναλώσεις, χαρτογραφώντας τις χορευτικές και διαδικτυακές κοινότητες.

Όλα τα κείμενα του τόμου δείχνουν στροφή στη μελέτη καινούργιων (και ετερογενών) ερευνητικών πεδίων στην Ελλάδα, όπως οι διασπορικές κοινότητες, η μουσική βία, ο μουσικός τουρισμός, οι διεθνικές κοινότητες μουσικής πρακτικής, τα μουσικά σύνολα έντεχνης δυτικής μουσικής, η πειραματική ηλεκτρονική μουσική, οι διαδικτυακές ψαλτικές κοινότητες και οι AMV κοινότητες. Αποτελεί ευχάριστη έκπληξη ότι τα δύο τρίτα των άρθρων είναι αφιερωμένα σε λαϊκές (δημοφιλείς) μουσικές παραδόσεις του Ελλαδικού χώρου, δεδομένου ότι η βιβλιογραφία αυτού του είδους (βασισμένη στην έρευνα πεδίου) ήταν μέχρι πρόσφατα αρκετά περιορισμένη στη χώρα μας, με την πιο πρόσφατη αγγλόφωνη να περιλαμβάνει το βιβλίο του Tsioulaki (2020) και τον τόμο που επιμελήθηκε η Tragaki (2018), ενώ η ελληνόφωνη να περιλαμβάνει το βιβλίο του Κυριακόπουλου (2020) και τον τόμο που επιμελήθηκαν οι Κολοβός και Χρηστάκης (2018).

Οι συγγραφείς του τόμου αναλύουν και τις επιπτώσεις της κοινωνικό-οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στις μουσικές καταναλωτικές πρακτικές, στις μουσικές σκηνές, στους μουσικούς, στα μουσικά ακροατήρια και τους φαν, και σε συγκεκριμένα είδη μουσικής έκφρασης όπως η τζαζ και η πειραματική ηλεκτρονική μουσική, άλλα και τις επιτελεστικές πρακτικές των μουσικών συνόλων και των πολιτιστικών οργανισμών. Αυτές οι αναλύσεις θα αποτελέσουν καλή βάση να αναζητήσουμε στην οικονομική κρίση της δεκαετίας του 2010 τις αρνητικές επιπτώσεις της πανδημίας στις παραστατικές τέχνες.

Ο τόμος ακόμα αναδεικνύει το ενδιαφέρον των ερευνητών να κατανοήσουν τη μουσική τόσο στα πλαίσια ενός μικρόκοσμου (όπως στην περίπτωση των μοιρολογιστρών της Χίου) όσο και σε πλαίσια διατοπικά και παγκοσμιοποιημένα. Τα κείμενα επικεντρώνονται σε σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμούς που απασχολούν τους (εθνο)μουσικολόγους όπως στη δημιουργική εργασία και στις δημιουργικές βιομηχανίες, στο μουσικό επαγγελματισμό, στις έμφυλες διαστάσεις των μουσικών ταυτοτήτων, στη θεραπευτική διάσταση και πνευματική εμπειρία των μουσικών πρακτικών, στη κοινωνική συγκρότηση των μουσικών υποκειμένων.

Ο τόμος αναδεικνύει έναν μεθοδολογικό πλουραλισμό. Κάποιες από τις συμβολές ακολουθούν τις επιταγές της σύγχρονης εθνογραφίας, τόσο στο επίπεδο της έρευνας όσο και της γραφής, η οποία είναι διαλογική, πολυφωνική, βιοματική, ενσώματη και αναστοχαστική, με τον/την εθνογράφο να εμπλέκεται για μεγάλο χρονικό διάστημα στην καθημερινή ζωή ενός πολιτισμού και να συγκειμενοποιεί τα στοιχεία του μουσικού πολιτισμού που μελετάει. Άλλες ακολουθούν το παράδειγμα

μιας περισσότερο κλασικής εθνογραφικής γραφής, η οποία στηρίζεται κυρίως στην προσωπική αναλυτική παρατήρηση και αφήγηση του/της ερευνητή/-τριας και την απουσία του/της από το κείμενο. Ενώ άλλες ακολουθούν μια περισσότερο επεξηγηματική γραφή, καθώς βασίζονται σε μια συμμετοχή στο πεδίο (η οποία θα μπορούσε να αναλυθεί και περαιτέρω), και σε βιοαφηγήσεις και συνεντεύξεις (άλλες προσωπικές και άλλες μέσω ερωτηματολογίων). Επιπλέον, από τον τόμο δεν λείπουν και οι σύγχρονες τάσεις στην εθνογραφική έρευνα, όπως η διατοπική (Πατσιαούρα), διαδικτυακή (Πετρίδης) και αστική εθνογραφία (Κυριακόπουλος), η τελευταία, αν και εφαρμόζεται, δεν αναλύεται.

Είναι ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι από τα τέλη του 19ου αιώνα γίνονται έντονες συζητήσεις και διαμάχες που εκφράστηκαν από τους μουσικούς, τους ακαδημαϊκούς και γενικότερα τους διανοητές της κάθε εποχής, σε σχέση με την ενσωμάτωση και τον πειραματισμό με το ανατολίτικο στοιχείο (κάποιες φορές ονομαζόταν ξεκάθαρα και τούρκικο ή οθωμανικό) στις αστικές μουσικές παραδόσεις και σύγχρονες μουσικές τάσεις (καφέ αμάν, ρεμπέτικο, λαϊκά, τζαζ, ροκ, νέο-παραδοσιακά). Αυτές οι συζητήσεις, που αποτυπώθηκαν τόσο στον Τύπο, όσο και στην επιστημονική βιβλιογραφία, γίνονταν στο πλαίσιο του προσδιορισμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και της διερεύνησης της ελληνικότητας και της αυθεντικότητας του συγκεκριμένου μουσικού είδους. Στον τόμο μια αντίστοιχη συζήτηση αναδύεται στα άρθρα του Μιχαηλίδη και της Κουτσούγερα. Ο Μιχαηλίδης αναφέρει πως, από τη μια, το «ποντιακό συλλογικό φαντασιακό έχει μερικώς ταυτιστεί με το Ισλάμ και τον τουρκισμό» (σελ. 253) και πως, από την άλλη, για ορισμένους Πόντιους στην Ελλάδα είναι δύσκολο να ενσωματώσουν στο ποντιακό μουσικό αφήγημα τους μουσουλμάνους λυράρηδες από την Τραπεζούντα. Και η Κουτσούγερα φέρνει στο προσκήνιο το μεσογειακό-ανατολικό στοιχείο της νυχτερινής διασκέδασης και συζητά τον αμφιλεγόμενο έμφυλο χαρακτήρα της «ανατολικότητας που βρίσκεται πάντα εκκρεμής και ποτέ σε πλήρη ταύτιση με την Ανατολή» (σελ. 138).

Ο τόμος αυτός εκδόθηκε μετά το πρώτο lockdown, οπότε οι συντελεστές/-τριές του δεν έχουν προλάβει να ενσωματώσουν τις επιπτώσεις της πανδημίας στις μουσικές πρακτικές, στους επαγγελματίες μουσικούς και γενικότερα στην μουσική βιομηχανία. Για παράδειγμα, ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι το Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος, στο οποίο αναφέρονται στο άρθρο τους «Μουσικά εργαστήρια, συμμετοχικός μουσικός τουρισμός και διεθνικές κοινότητες πρακτικής»

οι επιμελήτριες του τόμου προσπαθεί να προσαρμοστεί στο νέο ψηφιακό περιβάλλον, καθώς οι συντονιστές του (στην Ελλάδα και στο εξωτερικό) διαπιστώνουν τα πλεονεκτήματα της διαδικτυακής μαθητικής διαδικασίας χωρίς να μιμούνται το δοκιμασμένο και επιτυχημένο εκπαιδευτικό μοντέλο του Χουδετσίου (προσωπική επαφή με Ross Daly, καλλιτεχνικός διευθυντής και ιδρυτής του Λαβύρινθου). Το πώς αυτές οι νέες μαθητικές πρακτικές θα μετασχηματίσουν τις διεθνικές κοινότητες πρακτικής, τις οποίες αναλύουν οι συγγραφείς, το πώς θα επηρεάσουν το διεθνές δίκτυο των μελών του Λαβύρινθου και την αίσθηση *communitas* και, τέλος, το πώς οι μαθητές/-τριες θα βιώνουν την συμμετοχικότητα, μένει να το ερευνήσουμε.

Βέβαια το στίγμα της πανδημίας είναι τεράστιο και θα συζητηθεί αρκετά τα επόμενα χρόνια στην Ελλάδα. Ήδη το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου και η Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας συνδιοργανώνουν στην Κέρκυρα συνέδριο με τίτλο «Μουσική Δημιουργία και Πράξη στη Νεώτερη Ελλάδα», προγραμματισμένο για το 2022, το οποίο έχει συμπεριλάβει θεματικές σχετικά με τη μουσική δημιουργία, πράξη και κατάρτιση κατά την περίοδο της πανδημίας και κατά την μετα-Covid εποχή.

Αν και το βιβλίο απευθύνεται στο ελληνόφωνο κοινό, ο τίτλος και η περίληψη όλων των κειμένων (εκτός από την εισαγωγή) υπάρχουν και στα αγγλικά, γεγονός που ένας μη ελληνόφωνος αναγνώστης μπορεί να αποκτήσει μια πρώτη γεύση, και μετά να ανατρέξει στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία στην οποία έχουν δημοσιεύσει αρκετοί από τους συντελεστές του τόμου.

Ο τόμος, γραμμένος στα ελληνικά, είναι βιβλίο σταθμός για την ελληνική (εθνο)μουσικολογία. Η ποικιλία των θεματικών, των μεθοδολογικών προσεγγίσεων, των τρόπων γραφής αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα για νέους ερευνητές που προέρχονται από διαφορετικούς κλάδους και εστιάζουν στην μελέτη της μουσικής, ενώ ο ευρύτερος ελληνικός ακαδημαϊκός χώρος θα έχει την δυνατότητα να γνωρίσει τις νέες τάσεις στην εθνογραφική και ποιοτική έρευνα στην μουσική στην Ελλάδα. Τέλος, ο τόμος αποτελεί και ένα καλό παράδειγμα ανοιχτότητας, διαλόγου, συνεργασίας και συμπερίληψης, που μας προτρέπει να το ακολουθήσουμε και μελλοντικά.

Αλεξάνδρα Μπαλαντίνα

Αν. Καθηγήτρια Ιονίου Πανεπιστημίου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Tragaki, D. (ed.). (2019). *Made in Greece. Studies in popular music*. Global Popular Music Series. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Κολοβός, Γ. Ν. και Χρηστάκης, Ν. (επιμ). (2018). *Το ροκ πέθανε! Ζήτω το Ροκ! Κείμενα για τις σύγχρονες μουσικές τάσεις και υποκουλτούρες*. Εκδόσεις Απρόβλεπτες.
- Κυριακόπουλος, Λ.. (2020). *Αναπαραστάσεις του ανοίκειου. Νομαδισμός και αισθητική στην ρέιβ ψυχεδελική σκηνή*. Εκδόσεις Νήσος.
- Shelemey, K. K. (2011). Musical Communities: Rethinking the collective in music. *Journal of the American Ethnomusicological Society*, 64 (2), pp. 349-390.
- Tsioulakis, I. (2020). *Musicians in Crisis: Working and playing in the Greek popular music industry*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.